

Särskild arkeologisk utredning

I kullens förvar

Inför planerad exploatering för bostadsändamål
inom fastigheten Storegården 1:1

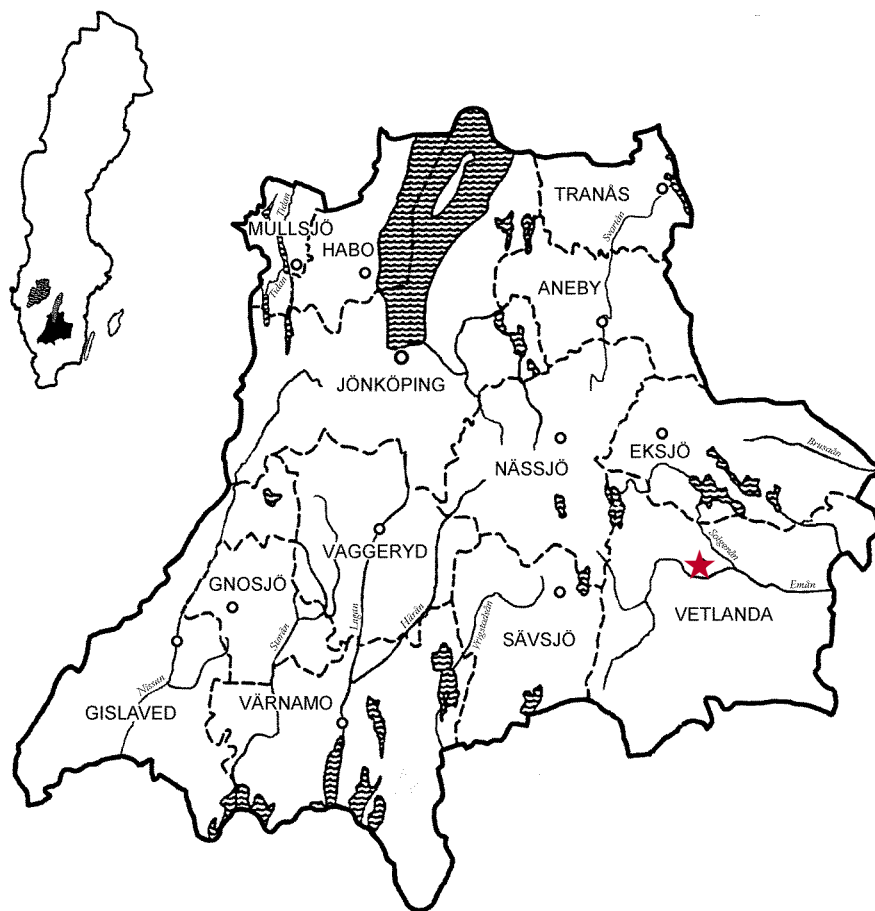
*Bäckseda socken i Vetlanda kommun
Jönköpings län*

Särskild arkeologisk utredning

I kullens förvar

Inför planerad exploatering för bostadsändamål
inom fastigheten Storegården 1:1

*Bäckseda socken i Vetlanda kommun
Jönköpings län*

Rapport, foto och ritningar: Håkan Hylén
Grafisk design: Anna Stålhammar Lorentzi
Tryckning och distribution: Marita Tidblom
Omslag: Skärslev mot bakgrund av delar storskifteskartan från 1798
över Bäckseda socken. Montage: Håkan Hylén

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt
kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

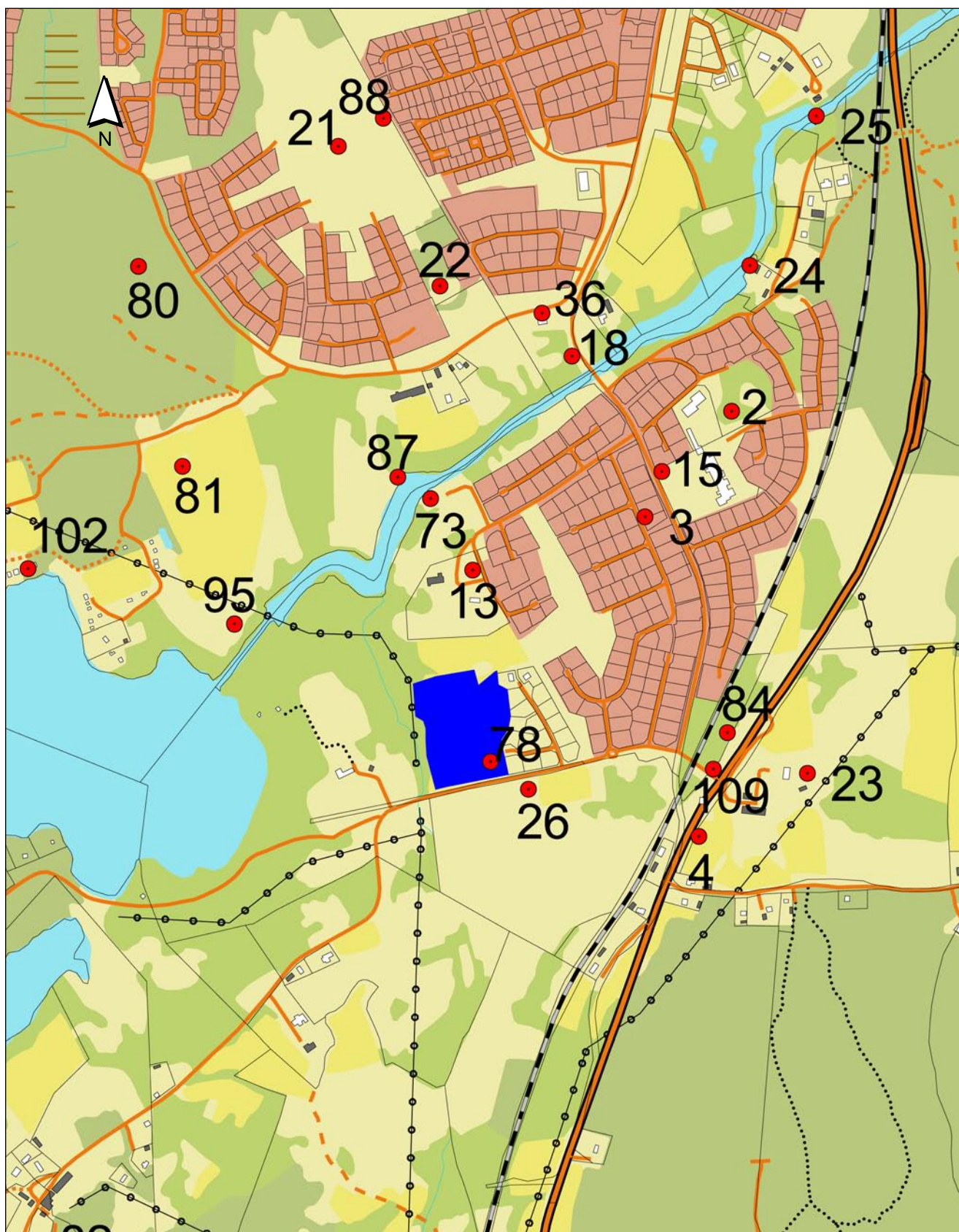
© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2005

Innehåll

Inledning.....	5
Bakgrund.....	5
Natur och landskap.....	5
Kulturhistoria i området.....	5
Bland arkivalier och äldre kartor.....	7
Utredningen	10
Bakgrund och målsättning.....	10
Metod.....	10
Inventering och kartering.....	10
Sökschaktning.....	12
Förslag till åtgärder.....	12
Sammanfattning.....	13
Administrativa uppgifter.....	14
Referenser.....	15
Tryckta källor.....	15
Otryckta källor.....	15
Kartunderlag.....	15
Muntlig uppgiftslämnare.....	15
Figur- och tabellförteckning.....	16
Figurer.....	16
Tabeller.....	16

Bilagor

Bilaga 1. Storskifteskarta över Bäckseda socken, upprättad år 1798.

FIGUR 1. Utsnitt ur digitala fastighetskartan motsvarande Ekonomiska kartans blad Bäckseda 6F 2b. Tidigare registrerade fornlämningar i när-
området är utsatta med röd punkt och RAÄ-nr, medan utredningsområdet har markerats med blå färg. Skala 1:10 000.

Inledning

Bakgrund

Under november månad 2003 utförde personal från den arkeologiska avdelningen vid Jönköpings läns museum en särskild arkeologisk utredning vid fastigheten Storegården 1:1 i Bäckseda socken, Vetlanda kommun. Utredningen föranleddes av framkomna planer på att exploatera området för bostadsändamål. Beslut i ärendet har fattats av Länsstyrelsen i Jönköpings län. Uppdragsgivare var Tekniska kontoret, Vetlanda kommun. Ansvarig för utredningen var antikvarie Håkan Hylén som även sammanställt denna rapport.

Natur och landskap

Det aktuella utredningsområdet ligger inom fastigheten Storegården 1:1, som är belägen sydväst om Vetlanda (FIGUR 1). Området utgörs av en mindre moränrygg samt en flackt liggande sidodalgång till Emån. Dalgången som ligger väster om moränryggen utgörs idag av hagmark och skog. Större delen av området omfattar ytor som ligger mellan ca 185 och 190 möh.

Norr om utredningsområdet rinner Emån förbi, som utgör en nödvändig länk i ett vattenbaserat kommunikationssystem mellan de inre delarna av Småländska höglandet och östkusten. Emån rinner upp i två områden i det inre av Småland och har sitt utlopp i Östersjön, strax norr om Em i Kalmar län. Den södra grenen (huvudfåran) börjar vid Bodafors i Vetlanda kommun, medan den norra (Solgenån) har sina källområden strax utanför Nässjö i Jönköpings län (Jansson 2001). Förmodligen har denna vattenled haft stor betydelse och varit grunden för människors liv, bosättning och försörjning i området redan under förhistorisk tid.

Kulturhistoria i området

På den mindre moränrygg som ligger inom exploateringsområdet finns en rundad stensättning, RAÄ 78, samt ett antal röjningsrösen registrerade (TABELL 1). Strax söder om men utanför området finns enligt uppgifter i Fornminnesregistret ett område med fossil åkermark, RAÄ 26. Området består av terrasser samt ett 25-tal övertorvade röjningsrösen, varav ett antal är fornlämningslika.

För att kunna göra sig en bild av de lokala förhistoriska aktiviteter som har ägt rum i det aktuella området, har intilliggande fornlämningar satts in i ett vidare geografiskt perspektiv. Omedelbart norr om exploateringsområdet rinner Emån, vilken har anslutning med sjön Grumlan. Vattenleden som har mycket uråldriga anor har troligtvis haft avgörande om än varierande betydelse för fornlämningsarnas lokalisering i området. Områdena utmed Emån har varit attraktiva och utnyttjats under hela förhistorien. Utmed ån finns det spår som visar på mänskliga aktiviteter under mer än 6000 år.

När det gäller boplatser utmed Emån är kunskaperna dock mycket begränsade. Ofta grundar sig uppfattningen om bebyggelseområden istället på förekomsten av gravar och gravfält (Dedering 2001:51). Fornlämningsmiljön i Vetlandatrakten tillhör en av länets rikaste särskilt med tyngdpunkt för högar och stensättningar från den yngre järnåldern. Den äldre järnåldern är däremot svagare företrädd än den yngre, om man ser till antalet synliga fornlämningar (Löthman 1988:16, 26).

Enligt uppgifter i Fornminnesregistre (FMR) finns i omgivningarna runt exploateringsområdet ett antal registrerade förhistoriska gravar med datering till metalltid, i huvudsak avseende tidsavsnittet bronsålder - äldre järnålder (RAÄ 2-4, 21, 80-81 och 109). Eftersom det inte finns några samtida boplatser hittills registrerade, infinner sig snart frågan var de människor som ligger begravda i ovan uppräknade gravar bodde och vistades. Detta utgör en kunskapslucka, även om uppgifter i FMR nämner att det finns åtminstone ett lämpligt boplatsläge intill och nordväst om Emåns anslutning till sjön Grumlan (RAÄ 102).

På en jordövertäckt häll söder om Emån finns det uppgifter om inristade hjul, ringkors och fotsulor (RAÄ 73). De inristade figurerna har iakttagits under slutet av 1800-talet av Ortsbor. Den eventuellt ristade hällen kan sättas in i ett rituellt sammanhang som informationskälla rörande dåtidens ideologi och föreställningsvärld. På flera andra ställen utmed Emån har även offer- och depåfynd gjorts (Klockeström, Strömsnäs, Holmström, Virstad, Trånshult och Lixhult). Även om dessa fynd bör vara äldre, visar de ändå på att utövandet av ritualer utmed Emån har haft stor betydelse (Dedering 2001:51-52). På norra sidan av Emån har en pilspets av brun flinta påträffats och registrerats som lösfynd (RAÄ 36). Det är dock tveksamt, om denna pilspets kan kopplas till samma rituella kontext som offer- och depåfynden. I hembygdsgårdens fyndsamling som omnämns, men inte detaljredovisas i FMR (RAÄ 22), bör sannolikt ytterligare lösfynd med förhistorisk datering finnas som kanske skulle kunna belysa den rituella aspekten.

Från nyare tid finns för övrigt ruiner efter ett tegelbruk (RAÄ 95). Vidare har ett stenfundament påträffats invid Emån och registrerats som ett äldre brofäste (RAÄ 87) och ytterligare 500 meter öster ut finns platsen efter en borttagen valvbro registrerad (RAÄ 18).

Det finns många exempel på hur fornlämningar genom skilda händelser kan tillskrivas såväl nya som utvidgade tolkningsinnebörder. Ett annorlunda exempel härpå utgör ett röse som registrerats nordöst om utredningsområdet (RAÄ 3). Enligt uppgifter från en inventering av fasta fornlämningar i början på 1940-talet, gjord av Claes Claesson, bildar röset en meterhög terrass, på vilken ett hus ligger, kallat Janehill. *"Huset byggdes troligen på 1860-talet av en greve Mörner, vilken varnats för att skada gravröset. Trots detta*

byggdes huset. Under taktäckningen stod greven och talade med arbetarna, då han plötsligt föll baklänges och dog” (Claesson 1951; Nordenskjöld 1914).

Bland arkivalier och äldre kartor

Bäckseda omnämns första gången 1455 och vid Gustav Vasas registratur 1541 bestod byn av nio hemman och var således en stor by enligt uppgifter hämtade ur F-topo (Engman 2003).

År 1798 upprättades en storskifteskarta över området söder om Emån vid Bäckseda av lantmätare Magnus Justus Ek och av kartan framgår det att Bäckseda by bestod av minst fyra mantalssatta gårdar (BILAGA 1). Tyvärr är det svårt att urskilja odlingssystemen, men vid tiden för kartans upprättande praktiserades dock i området både en- och tresädssystem (Vestbö, muntl medd, oktober 2005).

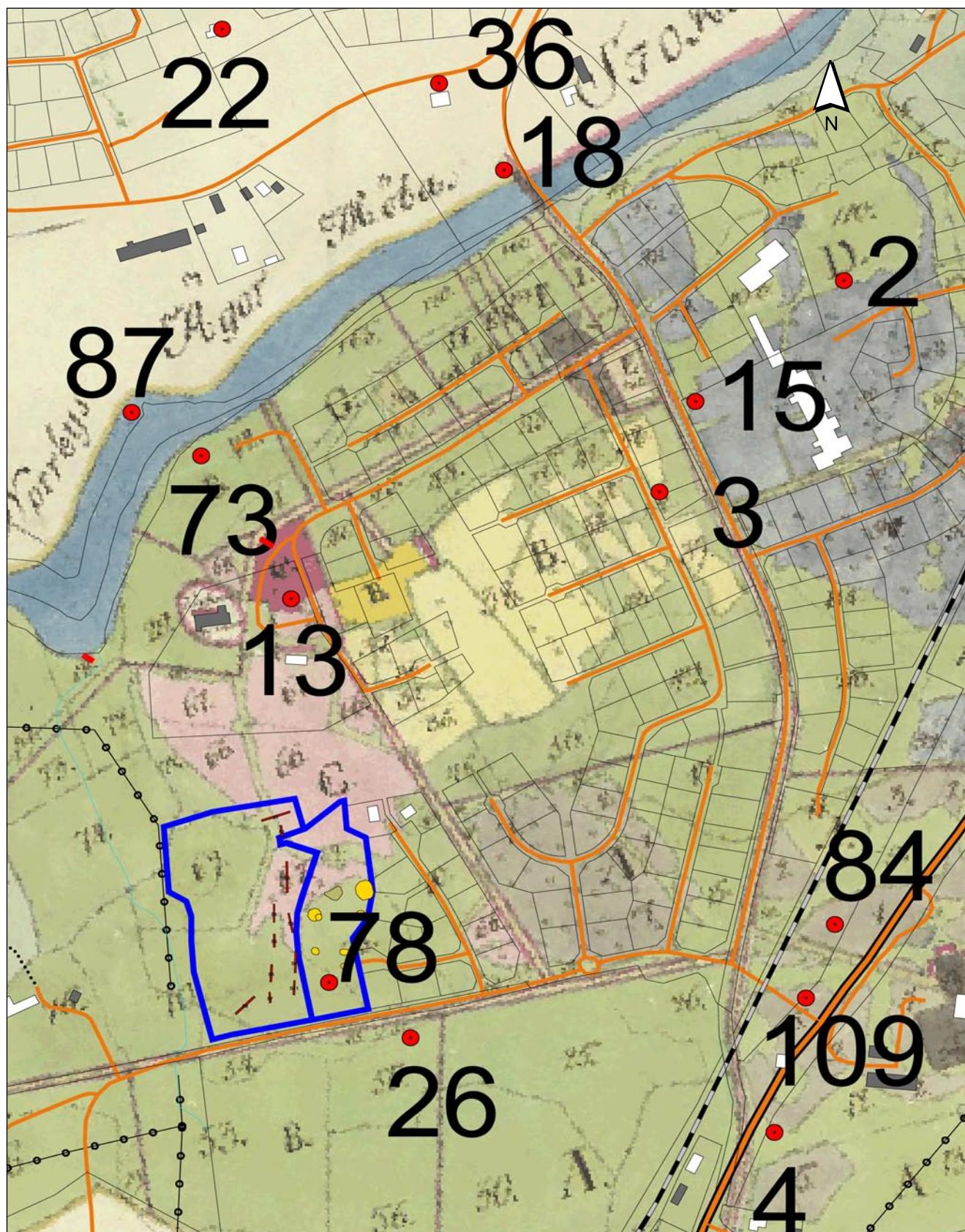
Av kartan kan även utläsas att ängar för täkt av starrhö fanns längs med Emån (Vestbö 1993). När det gäller det planerade exploateringsområdet utgjordes norra delen av åkermark, medan södra delen var ängsmark (FIGUR 2)(Engman 2003).

TABELL 1. Tabell med registrerade fornlämningar i närområdet. Uppgifterna är hämtade ur Fornminnesregistret (FMR).

<i>Raä nr</i>	<i>Fornlämningstyp – art –</i>	<i>Fornlämningstyp – sakord –</i>
2	GRAVFÄLT	4 rösen, 16 runda stensättningar
3	GRAV	1 röse
4	GRAVAR	1 närmast kvadratisk röse?, 1 rösebotten?
13	RUNSTEN	1 fragment av en runsten
15	KOMMUNIKATIONS- HISTORISK LÄMNING	1 milstolpe (borttagen)
18	KOMMUNIKATIONS- HISTORISK LÄMNING	1 valvbro (borttagen)
21	GRAV?	1 kvadratisk röse?
22	HEMBYGD SGÅRD, FYND SAMLING	3 byggnader, 2 väghållningsstenar, 1 milstolpe, 1 malsten (ca 500 föremål i samlingen)
23	FYNDPLATS	1 fyndplats för 1700-talsmynt
24	KVARNPLATS, LÖSFYNDSSAMLING	1 kvarnbyggnad. I kvarnen förvaras en lösfyndssamling, bestående av enkla skafthålsyxor av bergart, håleggad mejsl av flinta, stridsyxor av bergart, flintdolksfragment, stenyxa av sandsten
25	KVARNPLATS	Stensatta rännen och 1 grund
26	FOSSIL ÅKERMARK	Terrasser, ett 25-tal övertorvade röjningsrösen, varav ett par är fornlämningslika
36	LÖSFYND	1 pilspets av flinta
73	UPPGIFT OM HÄLLRISTNING	1 uppgift om en jordövertäckt häll med inristade hjul, ringkors och fotsulor
78	GRAV, FOSSIL ODLINGSLÄMNING	1 rundad stensättning, röjda ytor och spridda odlingsrösen
80	GRAV	1 närmast rund stensättning
81	GRAV	1 närmast runt röse
84	FOSSIL ODLINGSLÄMNING	1 ovalt röjningsröse
87	BROPLATS, ÅAVSNITT	1 stenfundament som utgjort del av brofäste, 1 åfärra med utvidgad del
88	KOMMUNIKATIONS- HISTORISK LÄMNING	1 väg med namn och tradition
95	TEGELBRUKSRUINER	1 tegelbruksruin, 1 husgrund
102	SANDSTRAND MED NAMN OCH TRADITION	1 sandstrand med namn och tradition: ”Sandlandet”
109	GRAV, HÄLVÄG	1 rund hög, 1 rest efter runt röse, 1 hälväg

TABELL 2. Tabell med inventerade och karterade objekt inom exploateringsområdet.

<i>Objekt nr</i>	<i>Objekt</i>	<i>Beskrivning</i>
1	Stensättning	Rundad, 9 meter i diameter och intill 0,6 m hög. Lätt övermossad och sekundärt övertorvad fyllning av 0,15-0,3 m stora stenar. I mitten finns en insjunkning, 1,5 i diameter och 0,1 m djup. I söder finns spår av eventuell kantkedja, i övrigt bitvis otydlig och utfluten kant, varför formen är svår att fastställa.
2-8	Röjningsröse- område	Området är ca 60x90 m stort (N-S), bestående av sju röjningsrösen. Dessa är i allmänhet runda, 5-16 m i diameter och 0,1-0,6 m höga, av 0,2-0,6 m stora stenar. Inom området finns enstaka röjningsrösen med stensättningsliknande utseende. Mellan rösena finns stenröjda ytor.
9	Täktgrop	Rundad, ca 10-13 m i diameter, ca 0,7 m djup. Uttaget har skett mot NV. Övergiven.

FIGUR 2. Georefererad storskifteskarta över Bäckaseda socken, upprättad år 1798. Båda utredningsområdena (blå kontur) samt upptagna schakt och karterade lämningar är markerade. Skala 1:5 000.

Utredningen

Bakgrund och målsättning

På begäran av Länsstyrelsen kom moränryggen inom Storegården 1:1 att omfattas endast av utredning i form av inventering och kartering av påträffade fornlämningar (etapp 1), medan fullständig utredning inklusive sökschaktsgrävning genomfördes i västra delen av området. Området öster om moränkullen var redan exploaterat (FIGUR 3).

Den antikvariska målsättningen med den arkeologiska utredningen var att i enlighet med 2 kapitlet 11 § i Lagen (1988:950) om kulturminnen m m klargöra om tidigare icke känd fast fornlämning förekommer inom fastigheten Storegården 1:1 samt avgöra om det planerade arbetsföretaget skulle komma att beröra eventuellt påträffad fornlämning.

Metod

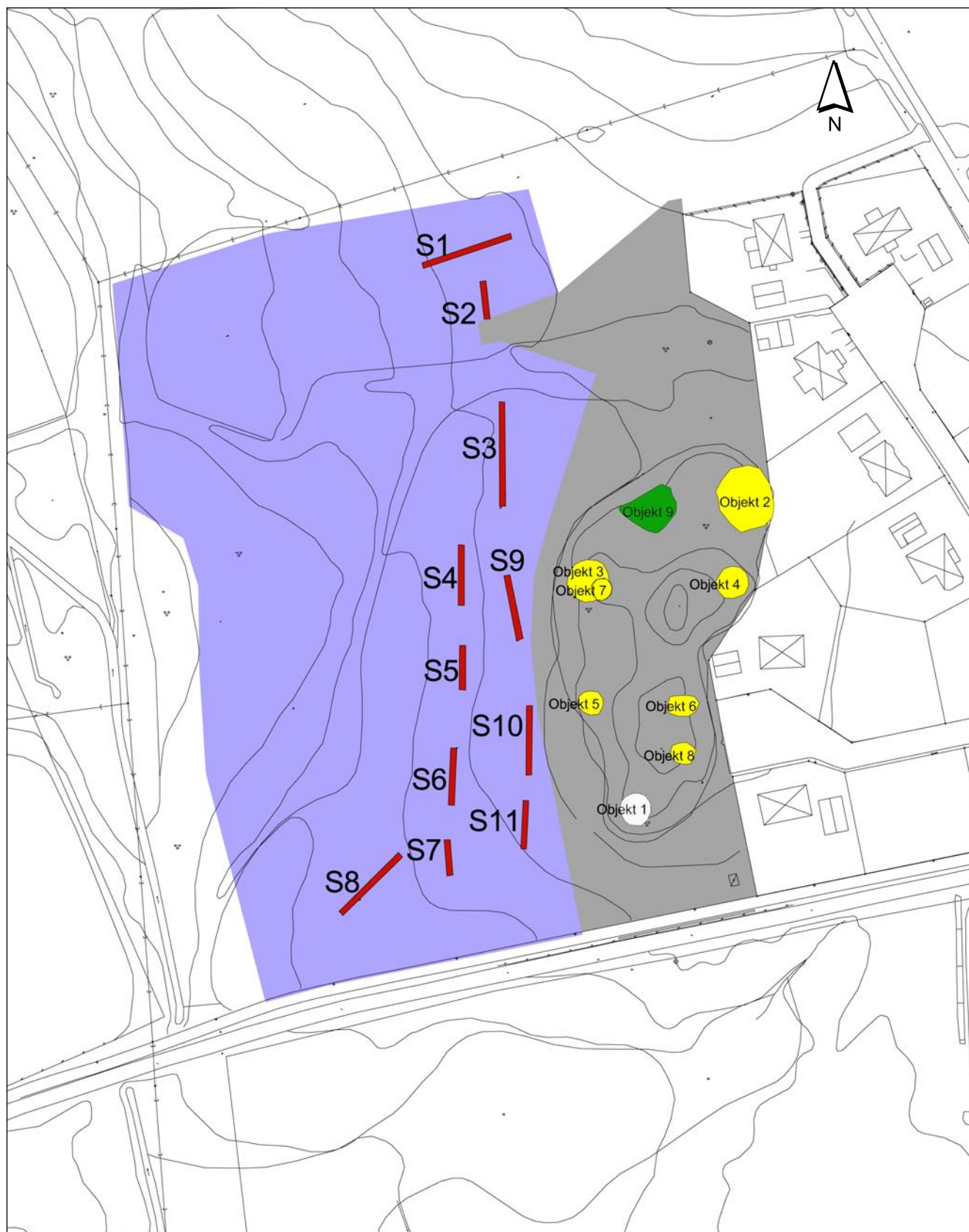
Inledningsvis besiktigades hela utredningsområdet för att utröna om det förekom några synliga lämningar ovan mark. I samband härmed noterades de terränglägen, där fornlämning primärt bedömdes kunna finnas dold under markytan. Val av terrängläge styrdes bland annat av topografi och närhet till tidigare registrerade fornlämningar.

Därefter upptogs med grävmaskin inom västra delen av utredningsområdet ett antal sökschakt, vilka förlades till noterade terränglägen. Schakten grävdes skiktvis från torvlagernivå ned till anläggningsförande nivå, varvid även innehållet i matjordslagret undersöktes. I samband med schaktningen rensades de upptagna schaktytorna med handredskap. Ett antal djupschakt upptogs i syfte att klargöra om eventuella överlagrade lämningar förekom inom området. Djupschaktningen genomfördes tidigt i utredningen för att klargöra de stratigrafiska förhållandena. Samtliga schakt doku- menterades och mättes in med totalstation.

Slutligen karterades påträffade fornlämningar och kulturhistoriskt intressanta lämningar på moränryggen.

Inventering och kartering

Vid inventeringen på den drygt 100 meter långa och 60 meter breda moränryggen karterades bland annat sju röjningsrösen, varav ett röse troligen ligger i skikt ovanpå ett annat (FIGUR 3, TABELL 2). Mellan röjningsrösen iakttogs även stenröjda ytor. I södra spetsen på ryggen återfanns den förmodade graven, RAÅ 78, som är en rundad stensättning med eventuell kantkedja i söder. I norra änden på moränryggen ligger en mindre täktgrop.

FIGUR 3. Plan över båda utredningsområdena (lila respektive grå färg). På planen syns även upptagna schakt (röd färg), karterade röjningsrösen (gula prickar), den registrerade graven (vit prick) samt grustäkten (grön prick) Skala 1:1 500.

Sökschaktning

Vid utredningen upptogs elva sökschakt, till en sammanlagd längd av 190 löpmeter, inom den nästan 2 ha stora västra delen av exploateringsytan (FIGUR 3). Schaktens bredd uppgick huvudsakligen till 1,60 meter, medan schaktlängden pendlade mellan 9,70 och 28,30 meter. Djupet varierade i normalfallet mellan 0,50 och 0,70 meter.

Några iakttagelser av överlagrade boplatslämningar kunde dock inte göras i de djupschakt, vilka upptogs ställvis ned till nästan tre meters djup. Det övre lagret i schakten bestod av ett mellan ca 0,15 och 0,45 meter tjockt skikt av matjord, vilket följdes av ett mer än 0,20-0,50 m tjockt lager med lera. Lagerföljden var i stort sett densamma inom hela exploateringsområdet. Vid sökschaktningen påträffades dock inget av antikvariskt intresse.

Förslag till åtgärder

Om de inventerade och karterade lämningarna som är belägna på moränkullen kommer att beröras av framtida exploatering, förordar Jönköpings läns museum arkeologisk förundersökning. Med en arkeologisk insats skulle bland annat statusen hos den förmodade graven (RAÄ 78) helt kunna fastställas. Vidare skulle frågan om de övriga röjningsrösen hyser några spår efter gravlämningar kunna klarläggas.

När det gäller den del av exploateringsområdet som är belägen väster om moränkullen anser Jönköpings läns museum att inga ytterligare arkeologiska åtgärder behövs. De arkeologiska resultaten utgör underlag för Länsstyrelsen i Jönköpings län som fattar beslut i ärendet.

Sammanfattning

Inför Vetlanda kommuns planer på att exploatera delar av fastigheten Storegården 1:1, Bäckseda socken i Vetlanda kommun för bostadsändamål har Jönköpings läns museum under november 2003 utfört en särskild arkeologisk utredning. Det aktuella utredningsområdet ligger inom fastigheten Storegården 1:1, som är belägen strax sydväst om Vetlanda. Området utgörs av en mindre moränrygg samt en flackt liggande sidodalgång till Emån. Dalgången som ligger väster om moränryggen utgörs idag av hagmark och skog.

På begäran av Länsstyrelsen omfattades moränryggen inom Storegården 1:1 endast av utredning i form av inventering och kartering av påträffade fornlämningar (etapp 1), medan fullständig utredning inklusive sökschaktsgrävning genomfördes i västra delen av området. Östra delen av området var redan exploaterat.

Vid den inledande besiktningen konstaterades att goda topografiska förutsättningar fanns för att det inom området kunde förmodas förekomma lämningar av antikvariskt intresse. Enligt uppgifter i Fornminnesregistret ligger dessutom en förmodad grav samt röjda ytor och röjningsrösen (RAÄ 78) på den intilliggande moränryggen. Samtliga lämningar har karterats. Strax söder om men utanför området finns enligt uppgifter i Fornminnesregistret ytterligare ett område med fossil åkermark (RAÄ 26). Området består av terrasser samt ett 25-tal övertorvade röjningsrösen.

Den förmodade graven (RAÄ 78) hamnar vid bedömning av läge och form i äldre järnålder, medan röjningsrösen är vanskligare att datera utifrån morfologiska kriterier. Med tanke på närheten till graven samt röjningsrösen var det aktuella exploateringsområdet av särskilt intresse i sökandet efter eventuella samtida boplatslämningar.

Vid sökschaktningen upptogs elva schakt som förlades till de terränglägen inom västra delen av exploateringsområdet som bedömdes som intressanta. Tyvärr framkom inget av antikvariskt intresse i de upptagna schakten.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens tillstånd: 431-11508-03
 Jönköpings läns museums dnr: 350/03
 Beställare: Tekniska kontoret, Vetlanda kommun
 Rapportansvarig: Håkan Hylén
 Fältansvarig: Håkan Hylén
 Fältarbetstid: 2003-11-12–2003-11-14
 Län: Jönköpings län
 Kommun: Vetlanda kommun
 Socken: Bäckseda socken
 Fastighetsbeteckning: Storegården 1:1
 Belägenhet: Ekonomiska kartans blad, Bäckseda 6F 2b
 Koordinater: x6363800, y1456300
 Koordinatsystem: RT90 2,5 gon V
 Undersökningsyta: Västra delen (AU, etapp 1 och 2) 19 944 m², Östra delen (AU, etapp 1) 9 326 m²
 Fornlämningsnummer: RAÄ 78
 Fornlämningstyp: Grav samt röjningsrösen och stenröjda ytor
 Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor

- Dederig, C. 2001. *Kulturrehistoria ur dimma. Emåns avrinningsområde*. Kalmar.
- Jansson, T. 2001. *Emån och människan, då-nu-sedan*. Kalmar.
- Löthman, L. 1988. Förhistoriska lämningar. I: *Bebyggelse och kulturlandskap. Regionalt kulturminnesvårdsprogram för Jönköpings län, Del 1*. Småländska kulturbilder 1988. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och stiftelsen Jönköpings läns museum LVX.
- Nordenskjöld, C. F. 1914. Jönköpings läns minnesmärken. *Meddelanden från Norra Smålands fornminnesförening. III*. Jönköping.
- Vestbö, Aa. 1993. *Arkeologisk utredning av planerad vägsträckning förbi Bäckseda. Bäckseda socken och Vetlanda stad. Vetlanda kommun*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 1993:18.

Otryckta källor

- Claesson, C. 1951. *Fasta fornlämningar i Bäckseda socken, Småland*. Jönköping. Jönköpings läns museums arkiv.
- Engman, F. 2003. *Kulturrehistorisk förstudie. Storegården 1:1, Bäckseda socken i Vetlanda kommun*. Jönköpings läns museum, yttrande med dnr 186/03. Jönköpings läns museums arkiv.
- Fornminnesregistret, FMR. Riksantikvarieämbetet.
- Historisk-topografisk databas för Jönköpings län, F-Topo. Jönköpings läns museum.

Kartunderlag

- Storskifteskarta över Bäckseda socken*. 1798. Lantmätare Magnus Justus Ek. Akt E24-3:1. Lantmäteriets arkiv. Gävle.

Muntlig uppgiftslämnare

- Antikvarie Aadel Vestbö Franzén, Jönköpings läns museum.

Figur- och tabellförteckning

Figurer

Figur 1. Utsnitt ur digitala fastighetskartan motsvarande Ekonomiska kartans blad Bäckседа 6F 2b. Tidigare registrerade fornlämningar i närområdet är utsatta med röd punkt och RAÄ-nr, medan utredningsområdet har markerats med blå färg. Skala 1:10 000.

Figur 2. Georefererad storskifteskarta över Bäckседа socken, upprättad år 1798. Båda utredningsområdena (blå kontur) samt upptagna schakt och karterade lämningar är markerade. Skala 1:5 000.

Figur 3. Plan över båda utredningsområdena (lila respektive grå färg). På planen syns även upptagna schakt (röd färg), karterade röjningsrösen (gula prickar), den registrerade graven (vit prick) samt grustäkten (grön prick). Skala 1:1 500.

Tabeller

Tabell 1. Tabell med tidigare registrerade fornlämningar i närområdet. Uppgifterna är hämtade ur Fornminnesregistret (FMR).

Tabell 2. Tabell med inventerade och karterade objekt inom utredningsområdet.

Inför Vetlanda kommuns planer på att exploatera delar av fastigheten Storegården 1:1 som är belägen strax sydväst om Vetlanda har Jönköpings läns museum under november 2003 utfört en särskild arkeologisk utredning. Området utgörs av en mindre moränkulle samt en flackt liggande sidodalgång till Emån. Dalgången som ligger väster om moränkullen utgörs idag av hagmark och skog.

Vid den inledande besiktningen konstaterades att goda topografiska förutsättningar fanns för att det inom området kunde förmodas förekomma lämningar av antikvariskt intresse. Enligt uppgifter i Fornminnesregistret ligger dessutom en förmodad grav samt röjda ytor och röjningsrösen (RAÄ 78) på den intilliggande moränkullen. Samtliga lämningar har karterats. Strax söder om men utanför området finns enligt uppgifter i Fornminnesregistret ytterligare ett område med fossil åkermark (RAÄ 26). Området består av terrasser samt ett 25-tal övertorvade röjningsrösen.

Den förmodade graven (RAÄ 78) hamnar vid bedömning av läge och form i äldre järnålder, medan röjningsrösen är vanskeligare att datera. Med tanke på närheten till graven samt röjningsrösen var det aktuella exploateringsområdet av särskilt intresse i sökandet efter eventuella samtida boplatslämningar. Vid sökschaktningen upptogs elva schakt som för-lades till de terränglägen inom västra delen av exploateringsområdet som bedömdes som intressanta. Tyvärr framkom inget av antikvariskt intresse i de upptagna schakten.